

Л. Г. Цибулько, Державний вищий навчальний заклад „Донбаський державний педагогічний університет”

ВИДИ ТА ЕТАПИ СОЦІАЛЬНО-ПЕДАГОГІЧНОЇ РОБОТИ З НЕБЛАГОПОЛУЧНОЮ СІМ'ЄЮ

Цибулько Л. Г.

Види та етапи соціально-педагогічної роботи з неблагополучною сім'єю

У статті розкривається сутність неблагополучної сім'ї та розкриваються соціальне обслуговування, соціальна профілактика, соціальна реабілітація та соціальний супровід як основні види соціально-педагогічної роботи соціальних працівників та соціальних педагогів стосовно цієї категорії сімей. Автором доводиться, що вдосконалення практики соціально-педагогічної роботи з неблагополучною сім'єю неможливо без обґрунтування та реалізації видів, форм, методів соціально-педагогічної діяльності в цьому напрямку.

Ключові слова: неблагополучна сім'я, соціально-педагогічна робота, соціальне обслуговування, соціальна профілактика, соціальна реабілітація та соціальний супровід.

Цибулько Л. Г.

Виды и этапы социально-педагогической работы с неблагополучной семьей

В статье раскрывается сущность неблагополучной семьи и раскрываются социальное обслуживание, социальная профилактика, социальная реабилитация и социальное сопровождение как основные виды социально-педагогической работы социальных работников и социальных педагогов относительно этой категории семей. Автором обосновывается, что усовершенствование практики социально-педагогической работы с неблагополучной семьей невозможно без обоснования и реализации видов, форм, методов социально-педагогической деятельности в этом направлении.

Ключевые слова: неблагополучная семья, социально-педагогическая работа, социальное обслуживание, социальная профилактика, социальная реабилитация и социальное сопровождение.

Для українського суспільства є актуальною проблема неблагополучних сімей. Вона вимагає свого розв'язання, оскільки сім'я – найперший фактор соціалізації дитини, від неї залежить, яким буде наше майбутнє, наше

суспільство. Аналіз чинного в Україні законодавства приводить до висновку, що неблагополучними є ті сім'ї, в яких порушуються права її членів, права людини, порушуються юридичні норми суспільства. Причинами цього можуть бути алкоголізм і наркоманія членів сім'ї, психолого-педагогічна і правова неграмотність, економічні фактори суспільства, хвороби, політична ситуація, насильство щодо членів сім'ї тощо.

Вивченню передумов виникнення сімейного неблагополуччя, пошукам засобів його подолання і забезпечення ефективного сімейного виховання, присвятили свої дослідження О. Безпалько, І. Зверєва, І. Трубавіна, С. Харченко, В. Шахрай та ін. Проте специфіка організації соціально-педагогічної роботи з неблагополучними сім'ями, на наш погляд, недостатньо висвітлена в психолого-педагогічній науці і потребує подальшого вивчення.

Саме тому метою статті є обґрунтування видів та етапів соціально-педагогічної роботи з неблагополучними сім'ями.

В. Шахрай неблагополучні сім'ї поділяє на три групи:

- превентивні – сім'ї, в яких проблеми мають незначний прояв і знаходяться на початковій стадії неблагополуччя;
- сім'ї, в яких соціальні та інші протиріччя загострюють взаємостосунки членів сім'ї один з одним і оточенням до критичного рівня;
- сім'ї, які втратили будь-яку життєву перспективу, інертно усталені до своєї долі і долі своїх власних дітей [4, с. 281].

Аналіз наукової літератури [1 – 4] дозволив установити такі види соціально-педагогічної роботи соціальних працівників та соціальних педагогів стосовно неблагополучних сімей: соціальне обслуговування, соціальна профілактика, соціальна реабілітація та соціальний супровід. Розкриємо специфіку цих видів роботи.

Соціальне обслуговування – вид соціальної роботи, який спрямований на задоволення потреб і розв'язання поточних проблем, протиріч сім'ї, що виникають у процесі її життєдіяльності через надання різноманітної допомоги неблагополучним сім'ям та її членам. Допомога означає надання сім'ям послуг

у сфері освіти, культури, охорони здоров'я, спеціального медичного обслуговування, оздоровлення, відпочинку, доборі роботи і працевлаштуванні, професійної підготовки, перепідготовки, освіти і професійної орієнтації; фізкультурно-оздоровчих послуг. Обслуговування неблагополучної сім'ї реалізується через: організацію змістовного дозвілля, відпочинку, оздоровлення сім'ї, сімейну просвіту, навчання сімейному бізнесу, розробку планів розвитку сім'ї для удосконалення внутрішньо-сімейних стосунків, життєдіяльності і розвитку сім'ї і кожного її члена, консультування сім'ї, корекція сімейних стосунків. Обслуговування ґрунтується на цілісності і збалансованості державних, громадських та приватних соціальних програм [2, с. 105], на координації функцій соціальних працівників, суб'єктів соціальної роботи.

Соціальна реабілітація – це комплекс заходів, спрямованих на відновлення порушених чи втрачених індивідом і сім'єю суспільних зв'язків та відносин унаслідок погіршення стану здоров'я, стійких розладів функцій організму (інвалідність); зміни статусу (особи похилого віку, безробітні, біженці); умов життя (смерть члена сім'ї, втрата житла тощо). Метою цих заходів є повернення сім'ї до виконання її функцій, формування в особистості позитивного ставлення до життя, праці, навчання. Об'єктами соціальної реабілітації є сім'ї, які опинились у кризовій ситуації: діти-інваліди та їх батьки; діти-сироти, жінки та діти, які зазнали різних форм насильства; безробітні, особи похилого віку [3, с. 64]. Реабілітація спрямована на конкретну особистість чи сім'ю, але у певному соціумі, що зумовлює вибір заходів для відновлення їх можливостей і потенціалу на основі врахування зв'язків з мікросередовищем, його особливостей. Соціально-педагогічна реабілітація сім'ї повинна бути спрямованою на відновлення соціального і виховного потенціалу сім'ї, захист її прав у кризових ситуаціях, що дозволить їй повернутися до функціональної спроможності у суспільстві, знайти мету життєдіяльності і місце у мікро- і макросередовищі, самостійно розв'язувати проблеми. Реабілітація здійснюється як фахівцями, так і самою особистістю у спільній діяльності, яка передбачає комплекс заходів, їх неперервність,

інтенсивність, підпорядкованість меті, індивідуальність відбору, наступність, комплексність заходів, співпраця з клієнтом та його оточенням, здійснення заходів на початку виникнення проблеми, профілактика рецидивів. Реабілітація передбачає надання допомоги особистості чи сім'ї, поки вони не відновили свої функції, життєдіяльність. Ця допомога залежить від потреб клієнта, характеру його проблем. Відновлення організму і потенціалу людини у реабілітації передбачає наявність орієнтирів для виявлення меж і ступеня допомоги. Таким орієнтиром є якість життя - ступінь сприйняття окремою особою чи групою людей факту задоволення своїх потреб, наявність можливостей для досягнення щастя і самореалізації. Сюди належать умови життя людини, домашні обставини, задоволеність працею чи навчанням, оточення, соціальні та політичні умови [3, с. 66]. Вимірюється якість життя через оцінку таких показників, як: 1) фізичний стан і функції; 2) психологічна сфера (пізнавальна діяльність, емоційна сфера, самооцінка); 3) рівень незалежності; 4) соціальні стосунки; 5) оточуюче середовище. Тому соціально-педагогічна реабілітація повинна здійснюватися у залежності від проблем сім'ї та особистості у комплексі з медичною, психологічною, соціальною, які з різних боків розв'язують проблеми дитини чи сім'ї. Реабілітація здійснюється на базі спеціалізованих служб, які в змозі виконати захисну, відновлюючу, компенсаторну та профілактичну функцію (профілактика здійснюється вторинна, з метою попередження рецидивів стресових факторів і кризових ситуацій) через створення умов у суспільстві, мікросередовищі, вдома для реабілітації особистості та сім'ї. У суспільстві це: соціально-реабілітаційні і кризові центри, соціально-реабілітаційні програми, підготовлені фахівцями, у мікросередовищі – організація спілкування і різноманітної діяльності, незважаючи на існуючі для цього обмеження навчання самообслуговуванню та самопомозі, формування чи відновлення соціального досвіду, у сім'ї – укріплення родинних зв'язків, подолання відчуженості дитини від сім'ї, корекція розвитку та стосунків, пошук і розміщення дитини у прийомну сім'ю.

Соціальний супровід – робота, спрямована на здійснення соціальної опіки, допомоги та патронажу соціально незахищених категорій дітей та молоді з метою подолання життєвих труднощів, збереження, підвищення їх соціального статусу [3, с. 105]. Соціальна опіка – це представлення інтересів особистості соціальним працівником в органах державної влади, місцевого самоврядування тощо з метою захисту прав людини; допомога – це соціальні послуги, а патронаж – соціальні послуги переважно вдома, дітям, які знаходяться під державною опікою. Тому соціальний супровід неблагополучних сімей - це вид соціальної роботи, який передбачає здійснення системи комплексних заходів соціальними службами щодо тривалої допомоги сім'ям та їх членам з метою збереження сім'ї, відновлення родинних стосунків, захисту і реалізації прав членів сім'ї у родині і прав сім'ї у суспільстві через створення умов для цього у суспільстві та сім'ї.

Соціальний супровід здійснюється щодо неблагополучних сімей після реабілітаційних заходів з членами сім'ї для попередження рецидивів неблагополуччя; надання можливостей сім'ї для подолання причин і наслідків неблагополуччя, навчання самостійному розв'язанню проблем.

Соціально-педагогічний супровід – це довготривала, різноманітна допомога різним типам неблагополучних сімей, яка спрямована на створення умов для ліквідації причин неблагополуччя (чи їх можливої компенсації), форсування формування здатності сім'ї самій розв'язувати її проблеми, долати труднощі, виконувати функції, реалізовувати свій соціальний і виховний потенціал, права в суспільстві; корекцію і покращення внутрішньо-сімейних стосунків, стосунків сім'ї із мікро- і макросередовищем.

Оскільки *соціальна профілактика* – це вид соціальної роботи, спрямований на локалізацію, обмеження, виявлення, попередження і запобігання соціальних відхилень, негативних явищ, впливів та їх наслідків на життя і здоров'я людей, усунення причин і умов виникнення асоціальної поведінки [3, с. 105], то соціально-педагогічна профілактика негативних явищ і насильства в сім'ї - це система заходів, спрямованих на створення умов для

попередження утиску прав сім'ї та її членів, негативних явищ і впливів, виявлення і подолання цих явищ, утиску прав, їх наслідків. Здійснюється в таких напрямках: підготовка молоді до сімейного життя, роз'яснення прав сім'ї та її членів у суспільстві, самим сім'ям, формування відповідального та усвідомленого батьківства, попередження сімейних конфліктів, виявлення потенційно-неблагополучних сімей, попередження розлучень, дисгармоній, стресів, помилок у сімейному вихованні, пропагування сімейного способу життя, здорового способу життя.

Усе вищевикладене дозволяє говорити про те, що неблагополучна сім'я вимагає перш за все реабілітації та супроводу, в той час як потенційно-неблагополучна сім'я - обслуговування і профілактики.

Етапами здійснення соціально-педагогічної роботи з неблагополучною сім'єю є:

1. Виявлення неблагополучних сімей до соціального педагога для подолання кризової ситуації. Неблагополучні сім'ї можуть бути виявлені: шкільними психологами, класними керівниками, вчителями, міліцією, сусідами, які зобов'язані повідомити про порушення прав людини в сім'ї органи державної влади. Якщо сім'я переступила морально-правові норми суспільства і знаходиться на обліку в міліції, то шансом залишення батьківських прав, попередження розлучень є робота сім'ї за контрактом з соціальним педагогом; у разі зняття сімейної кризи, її наслідків, причин сім'я знов починає існувати своїм життям, але під наглядом соціального педагога і міліції. Неуспіх роботи за контрактом приводить до дій органів влади по захисту прав людини.

2. Знайомство з сім'єю, збір інформації про неї, визначення її проблем, формування позитивної мотивації до участі в роботі з соціальним педагогом.

3. Подолання опору окремих членів сім'ї роботі через опосередкований вплив інших членів сім'ї, роз'яснення необхідності роботи, звернення до позитивного в сімейних стосунках, інформування про наслідки без діяльності, показ перспектив роботи.

4. Досягнення згоди сім'ї на соціально-педагогічну роботу, заключення контракту про обов'язки сторін у роботі.

5. Подолання наслідків неблагополуччя, стабілізація і корекція стосунків, укріплення зв'язків із мікросередовищем, усунення причин неблагополуччя. Розв'язання проблем сім'ї.

6. Профілактика рецидивів неблагополуччя, спрямування сім'ї на самовизначення і самостійне розв'язання проблем. Перевірка результатів роботи через опосередкований чи безпосередній нагляд.

7. Вихід із сім'ї соціального педагога/працівника. Закінчення контракту. Аналіз результатів. Розробка рекомендацій щодо подальшого самостійного життя сім'ї.

Отже, удосконалення практики соціально-педагогічної роботи з неблагополучною сім'єю неможливо без пошуку, обґрунтування та реалізації форм, методів, видів соціально-педагогічної діяльності в цьому напрямку. Адже розуміння неблагополучної сім'ї як соціального явища створює умови для формування більш широких зв'язків між сім'єю та іншими соціальними інститутами виховання, державою і суспільством в цілому, можливостей щодо професійної корекції сімейного виховання, компенсації його недоліків, підвищення професійної культури батьків, захисту дитини від несприятливої ситуації та негативного впливу сім'ї. Тобто створює той внутрішній ресурс сім'ї, що сприяє вирішенню проблеми сімейного неблагополуччя із середини самої родини.

Перспективами подальшого розгляду питання може бути вивчення досвіду роботи зарубіжних країн щодо організації соціально-педагогічної роботи з сім'ями, що опинилися у складних життєвих обставинах; професійної підготовки та перепідготовки фахівців центрів соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді до роботи з неблагополучними сім'ями та ін.

Література

- 1. Соціальна педагогіка** : мала енциклопедія / за заг. ред. проф. І. Д. Зверевої. – К. : Центр учбової літератури, 2008. – 336 с.
- 2. Соціально-педагогічна робота з неблагополучною сім'єю** : навч. посіб. / І. М. Трубавіна. – К. : ДЦССМ, 2003. – 132 с.
- 3. Соціальна робота в Україні**: Навчальний посібник. / І. Д. Зверева, О. В. Безпалько, С. Я. Марченко та ін. – К. : ДЦССМ, 2004. – 256 с.
- 4. Шахрай В. М.** Технології соціальної роботи : навч. посіб. / В. М. Шахрай. – К. : Центр навчальної літератури, 2006. – 464 с.

Tsybulko L. G.

Views and stages of social and pedagogical work with a dysfunctional family

In article the essence of a dysfunctional family reveals and social service, social prevention, social rehabilitation and social maintenance as main types of social and pedagogical work of social workers and social teachers concerning this category of families reveal. The author locates that improvement of practice of social and pedagogical work with a dysfunctional family is impossible without justification and realization of types, forms, methods of social and pedagogical activity in this direction.

Key words: dysfunctional family, social and pedagogical work, social service, social prevention, social rehabilitation and social maintenance.

Відомості про автора

Цибулько Людмила Григорівна – доцент кафедри педагогіки Державного вищого навчального закладу „Донбаський державний педагогічний університет”

Стаття надійшла до редакції 13.12.2012 р.

Прийнято до друку 21.12.2012 р.